

PIEPTENELE DIN LEMN DE ODAGACI AL MITROPOLITULUI MOLDOVEI SOFRONIE MICLESCU (1790-1861)

Ioan IAȚCUⁱ

Cuvinte cheie: *piepteni, lemn de agar, Moldova, Sofronie Miclescu*

Keywords: *combs, agarwood, Moldavia, Sofronie Miclescu*

Folosirea pieptenului, ca obiect de toaletă, datează încă din Egiptul antic (3700 a. Chr.). În funcție de prestigiul pe care îl avea deținătorul, pieptenele putea fi lucrat din materiale exotice deosebit de prețioase (fildes), ori mai accesibile și mai ieftine (os, corn, lemn). Pieptenii erau folosiți în viața de zi cu zi, astfel că puteau fi oferți ca daruri de nuntă (epoca medievală), ori folosiți în ritualurile funerare, fiind des întâlniți în inventarele mormintelor de bărbați și femei (Antichitate).

O categorie aparte au constituit-o pieptenii liturgici, utilizați cu precădere de clerici înainte de celebrarea Euharistiei¹. Durandus, episcop de Mende (cca. 1230-1296), în *Rationale divinatorum officiorum* descrie folosirea pieptenului înainte de liturghie: „*Caligis et sandaliis impositis, Pontifex, et sacerdos caput pectinat, manus et faciem lavat*” („După ce și-au pus cizme și sandale, Pontiful și preotul se piaptână pe cap, se spală pe mâini și pe față”)².

Aranjarea podoabei capilare simboliza ordonarea minții, prin alungarea gândurilor lumești și a preocupărilor de prisos³. Obiect de uz personal, pieptenele liturgic⁴ nu își avea locul în altar, ci mai degrabă călătorea odată cu deținătorul său.

ⁱ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul de Istorie a Moldovei, IAȘI.

¹ Ed. Fourdrignier, *Le peigne liturgique*, în *BMSAP*, V, 1900, 1, p. 154-158.

² Durandus, IV, 3, 1 (*Rationale Divinorum Officiorum*, ed. Joannes Belet, Napoli, 1859, p. 149).

³ Al. Sand, *Religion and Ritualized Belief, 800-1500*, în R. Milliken, *A cultural history of hair. In the Middle Ages*, vol. 2, Bloomsbury Publishing, Londra, 2019, p. 23.

⁴ H. Leclercq, *Peigne*, în *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, publié par F. Cabrol et H. Leclercq, XIII/ 2 (*Paques-Peinture*), Paris, 1938, col. 2932-2959.

Astfel, se cunosc cazuri când, în mormintele unor episcopi, cum este cel al Sfântului Cuthbert, au fost așezate asemenea obiecte de toaletă⁵.

*

Un pieptene, a cărui întrebuițare bisericească este certă, se păstrează în colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei (nr. inventar 5033). Obiectul de toaletă este realizat din lemn de odagaci și are următoarele dimensiuni: Lungimea = 16 cm; lățimea = 7 cm; grosimea = 0,8 cm (Fig. 1).

Piesa este însoțită de un etui din pânză (19,5 x 10 cm), ce are drept ornament un decor vegetal realizat din fir metalic și textil. Pe suprafața tocului se păstrează inițiala „P”, care a fost executată în aceeași manieră (Fig. 2).

Atât pieptenele, cât și etuiul sunt însoțite de un suport din lemn cu dimensiunile de 22,5 x 12,4 cm (Fig. 3). Pe verso se păstrează o veche etichetă cu următoarele precizări: „Pieptenele de barbă care a slujit Mitropolitului Moldovei Sofronie Miclescu (1790-1863) (lucrare de mână în lemn de odogaci)” (Fig. 4). În partea de jos a etichetei se mai distinge semnătura celui care aducea respectiva lămurire: V. Prăjescu.

Pieptenele, precum și etuiul datează din epoca modernă. În privința suportului din lemn, nu este exclus ca acesta să fi fost realizat la o dată ulterioară (prima jumătate a secolului al XX-lea), probabil cu rolul de a expune respectivul accesoriu de toaletă. Până în prezent nu se cunoaște modul cum acest ansamblu de trei piese a intrat în colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei.

*

Odagaciul, acest lemn saturat cu rășină, de culoare închisă – a cărui denumire întâlnită în izvoarele românești scrise provine din limba turcă (*ödağaci*)⁶ –, este o esență aromatică produsă în special de arborii din genul botanic *Aquilaria* și *Gyrinops*. Formarea rășinii, numită aloe sau agar, apare ca răspuns la contaminarea arborelui cu tipul de mucegai numit *Phialophora parasitica*⁷. Datorită calităților sale aromatice, lemnul de *oud* (*lignum aloes*)⁸ este și astăzi una dintre cele mai prețioase rășini exotice,

⁵ Al. Sand, *op. cit.*, p. 23.

⁶ Al. Moraru, *Note etimologice*, în *SCL*, XXXVII, 1, 1986, p. 206.

⁷ A. López-Sampson, T. Page, *History of Use and Trade of Agarwood*, în *Econ. Bot.*, 72, 2018, 1, p. 107-129. Istoria acestei rășini aromatice a fost abordată de noi în două studii: I. Iațcu, *O istorie a aromaticelor în spațiul românesc*, în *Idem* (coord.), *Olfactiv: mirodenii, rășini, parfumuri și miresme. Din Antichitate, până în epoca modernă*. Catalog de expoziție, Iași, Editura Palatul Culturii, 2019, p. 17-69; *Idem*, *Restituții olfactive. Utilizarea rășinilor exotice și a apelor odorizante în spațiul extracarpatic românesc (secolele XVII-XIX)*, în *AMEM*, XX, 2020, p. 166-188 (în special p. 173-177).

⁸ D. P. Terkla, *Lignum Aloes*, în J. B. Friedman, K. Mossler (eds.), *Trade, Travel, and Exploration in the Middle Ages: An Encyclopedia*, Routledge, New York, 2000, p. 342-343.

astfel că 1 kilogram de lemn de agar de primă calitate poate să ajungă până la 100.000 de dolari⁹.

Încă din antichitatea timpurie avem informații, așa cum sunt tabletele de la Amarna (aproximativ 1360-1332 a. Chr.), despre această substanță deosebit de rară¹⁰, însă exemplul cel mai edificator datează din perioada bizantină. Atunci când oștile împăratului bizantin Heraclius (610-641) au cucerit palatul regelui sassanid Chosroes de la Dastager, eveniment petrecut în 625/ 626, învingătorii aveau să găsească, printre alte bunuri adunate ulterior ca pradă de război, bucăți mari de lemn de aloe, fiecare cântărind câte 70 sau 80 de *librae*¹¹ (aproximativ 23/ 26 de kilograme, dacă luăm în calcul că 1 *libra* era echivalentul a 327,168 grame)¹².

Utilizat la tămâiere și ca ingredient pentru parfumuri, lemnul de agar servea drept materie primă în sculptura de mică dimensiune, din care făceau parte următoarele tipuri de obiecte: iconițe, mici recipiente, mărgelile pentru mătâni, „mănunchiuri” (mânere) de cuțite¹³, dar și piepteni. Tot aici putem aminti și coroana ce trebuia executată din lemn de agar (*Legnio aloe*), la Veneția, pentru Marele Duce al Toscanei, Cosimo I (1537-1569). Podoaba pentru cap venea însoțită și de un *rosarium* făcut din același material prețios. Ambele aveau rolul de a-l apăra pe principe de molimele ce loveau în dese rânduri Peninsula Italică¹⁴.

Trebuie să amintim că până la căderea în mâinile lui Soliman Magnificul (1 ianuarie 1523), Rodosul, deținut până atunci de Ordinul Cavalerilor Ioaniți, a fost principalul punct de vânzare a celebrelor rozarii, despre care se spunea că erau confecționate din „lignum aloes”. Comerțul cu respectivele suveniruri destinate pelerinilor aducea profituri însemnate acestui ordin cavaleresc¹⁵.

Lemnul de agar era nelipsit din spișeriile transilvănene, fiind comercializat cel mai probabil în scop profilactic. Într-o listă de prețuri farmaceutice, elaborată de

⁹ S. Justin, S. Lihan, M. R. Elvis-Sulang, T. S. Chiew, *Formulated microbial consortium as inoculant for agarwood introduction*, în *J. Trop. For. Sci.*, 32, 2020, 2, p. 161.

¹⁰ W. H. Schoff, *Aloes*, în *JAOS*, 42, 1922, p. 173.

¹¹ *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, translated with Introduction and Commentary by C. Mango and R. Scott, Oxford, 1997, p. 451.

¹² E. H. Seland, *The Liber Pontificalis and Red Sea Trade of the Early to Mid 4th Century AD*, în D. Agius, J. P. Cooper, A. Trakadas, C. Zazzaro (eds.), *Navigated Spaces, Connected Places: Proceedings of the Red Sea Project*, V, BAR, I. S. 2346, Oxford, 2013, p. 121.

¹³ *Zimbrul*, anul II, nr. 7, luni, 23 iulie 1851, p. 1-2 (25-26), vezi „Extract din tr’o relație publicatu în jurnalul L’Indépendance Belge asupra Espozitiiei Universale de la Londra”.

¹⁴ C. C. Anderson, *The Material Culture of Domestic Religion in Early Modern Florence, C. 1480-C. 1650*, vol. I, The University of New York, 2007, p. 52-53, n. 178; I. Iațcu, *op. cit.*, 2020, p. 174.

¹⁵ S. Zoitou, *Staging Holiness: The Case of Hospitaller Rhodes (cA. 1309-1522)*, *Mediterranean Art Histories* 3, Brill, Leiden-Boston, 2020, p. 102.

farmacistul clujean Tobias Maucksch în 1750, respectiva esență vegetală apare consemnată ca „aloes ligni”¹⁶.

În spațiul românesc, cele mai multe informații fac referire la prezența mătâniilor, ale căror mărgele erau realizate de obicei din lemn de odogaci. Iată câteva menționări de astfel de obiecte utilizate de către boierii moldoveni în ritualurile de rugăciune. Nu este exclus ca unele să fi provenit de la Locurile Sfinte, așa cum erau acele „mătâni călugărești aduse din Ierusalim și lucrute de călugării români de acolo”, colecționate de Theodor Burada cu prilejul peregrinărilor sale pe la bisericile ortodoxe din spațiul Orientului Apropiat¹⁷.

Cu ocazia primei călătorii întreprinsă la Constantinopol (1845), tânărul Vasile Alecsandri a ținut un caiet cu notițe intitulat *Memoranda*. Din scurtele însemnări, destinate alcătuirii unei scrieri literare despre respectivul itinerariu, aflăm că în ziua de joi, 3 septembrie el a vizitat „bazarele; bazarul Negreselor; pe Șakir-Efendi, un negustor despre care, în alt loc se spune că trebuia să-i vândă niște mătâni – *en bon bois d'aloès* – pentru Jean”, cel mai probabil fratele său¹⁸.

În Moldova anului 1846, un raport întocmit de Isprăvnicia Ținutului Bacău informa că în noaptea de 12 a lunii decembrie 1845 păhărniceasa Ecaterina Brăescu a fost prădată de numeroase lucruri de valoare, printre care se afla și „o păreche metanii de odogaci cu soroacele de mărgean”¹⁹. Din publicarea testamentului Miliței Glichici la Iași, în 1865, aflăm că printre numeroasele icoane și giuvaeruri era amintită și „1 pareche metanie de odogaci”²⁰. La 1870, comisia însărcinată să inventarieze averea logofătului Anastasie Bașotă rămasă în urma decesului său (1869), avea să găsească în casa acestuia din Iași „una bucată lemn de odogaci”, precum și „una pareche mătâni de odogaci cu trei canafuri de feriu”²¹.

Acele bucăți lemnoase care nu se ridicau la calitatea cerută pentru realizarea unor lucrări de mare artă, precum și așchiile rezultate în urma procesului de fabricare erau destinate comercializării în vederea arderii în cățui și buhurdare.

Odogaciul era „parfumul oriental prin excelență: lemn închis cu fire gălbui și îmbibat de rășină și de elemente oleioase, cu care se parfumau filigenele și lulelele ciubucelor, dându-le un miros aromatic foarte plăcut și pătrunzător, asemenea și barba.

¹⁶ E. Crișan, *Prima „Taxa Pharmaceutica” (Listă de prețuri farmaceutice) din Transilvania*, în *ActaMN*, X, 1973, p. 255-269; Eadem, *Prima „Taxa Pharmaceutica” (Listă de prețuri farmaceutice) din Transilvania (II)*, în *ActaMN*, XI, 1974, p. 234.

¹⁷ *Ecoul Moldovei*, Iași, anul XVII, nr. 20, duminică, 13 iulie 1998, p. 3.

¹⁸ G. Bogdan-Duică, *Despre Vasile Alecsandri. Întâia călătorie la Constantinopol*, în *Viața Românească*, anul XIV, nr. 1, ianuarie 1922, p. 46, nota 3.

¹⁹ *Foae sătească*, anul VIII, nr. 1, duminică, 6 ianuarie 1846, p. 1.

²⁰ *Progresul*, anul III, nr. 73, sâmbătă, 3 iulie 1865, p. 2.

²¹ DJANI, *Colecția Manuscrise*, nr. 131, f. 7; I. Iațcu, *op. cit.*, 2020, p. 175.

La plecare, servitorul (care la Curte purta numele special de buhurdangiu) prezenta mosafirilor buhurdanul sau cățuia din care se exalta fumul de odagaciu²².

Moda mirosurilor tari, așa cum era cel dulceag al odagaciului, o găsim și în următoarea istorisire cu caracter anecdotic a lui Dumitru C. Moruzi (1850-1914). Atunci când descria obiceiurile de la Curtea Domnească din capitala Moldovei, pe baza spuselor părintelui său, amintește că străbunicul de pe tată, domnitorul Alexandru Moruzi (1792-1793; 1802-1806; 1806-1807), obișnuia să mai adauge „la caifetul divanului, pe lângă ciubucele și cafelele și două rânduri de cățui cu chihlimbar și odogaci cu care perdegii, în timpul ședințelor, combăteau mereu tulburările sufletești și trupești ale veliților divăniți²³”.

La Iași exista un mare negustor („emboriu”), pe nume Hristodor Adamachi (născut pe la 1792 și decedat la 12 februarie 1854), care deținea „dughenile cele mici, vis-a-vis de biserica Trei-Sfetitele”, „din fața porței Hanului Turcesc”. Marfa pe care el o vindea, în special cea de proveniență răsăriteană, consta dintr-o mare varietate de țesături, de „miresme orientale”, pastile aromatice (numite „curse”), dar și rășini aflate în stadiu pur, cum ar fi „odagace”, ori „sacâz alb de mestecat în gură pentru albirea dinților”, un obicei ce trecea în acele timpuri drept „cadânesc²⁴”.

În ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, această rășină încă se mai găsea în comerț. Astfel, la „Magasia Orientală de lângă Otelul Romania” din Iași, a comerciantului armean Avedis Ohanesian, se găseau la vânzare „cozi de mosc, odogaciu, cursă”, alături de „boie pentru păr” și alte mărfuri de sorginte asiatică²⁵.

*

Despre deținătorul acestui pieptene, mitropoliul Sofronie Miclecu, știm că s-a născut în 1790, într-o familie de vechi boieri moldoveni din părțile Botoșanilor. A fost tuns în monahism la Mănăstirea Secu (1818), de unde trece la Mănăstirea Neamț, acolo unde va ajunge până la treapta bisericească de ieromonah (1824). La 26 mai 1826 este ales episcop de Huși, iar la 10 februarie 1851 accede la cea mai înaltă treaptă a clerului slujitor, cea de mitropolit al Moldovei. A fost un sprijinitor al Unirii Principatelor. În perioada septembrie-decembrie 1857 a fost președinte al Divanului Ad-hoc al

²² L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, în *Convorbiri Literare*, Iași, vol. XXXIV, nr. 10, 1 octombrie 1900, p. 916.

²³ D. C. Moruzi, *Curtea Domnească din Iași, Ulița Mare și Podul Verde. După auzite și amintiri personale*, în *Idem, Scrieri*, 2, Studiu introductiv, text îngrijit, note, glosar și bibliografie V. Ciocanu, A. Hropotinschi, Chișinău, 2014, p. 269.

²⁴ *Buciumul Romanu*, anul I, Iași, 1875, p. 165. Pentru familia Adamachi, M. DiM. Sturdza, *Familia Adamachi. Negustori balcanici, boieri moldoveni*, în *Idem* (coordonator și coautor), *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I, Abaza-Bogdan, Editura Simetria, București, 2004, p. 42-43.

²⁵ *Curierul Balassan*, Iași, anul IX, nr. 12, vineri, 30 ianuarie (2 februarie) 1881, p. 1.

Moldovei. Cu toate că a ezitat să prezideze Adunarea Electivă din 5 ianuarie 1859, în cele din urmă a fost ales președinte al acesteia²⁶.

După acest eveniment de mare importanță pentru istoria noastră, între el și Alexandru Ioan Cuza, noul domnitor, a izbucnit un conflict, pe fondul problemelor legate de administrarea averilor mănăstirilor pământene. La 18 ianuarie 1861, din surghiunul de la Mănăstirea Slatina, înaltul prelat a trimis domnului actul de retragere din scaunul mitropolitan al Moldovei. A murit la 18 mai 1861, aflându-și somnul de veci în pridvorul Mănăstirii Neamț²⁷ (Fig. 5).

Deși documentele nu ne relatează, ne propunem, cu ajutorul imaginației, și o reconstituire cu caracter ipotetic a episodului din dimineața tumultuoasei zile de 5 ianuarie 1859. Lesne ne putem închipui momentul primenirii mitropolitului, constând din spălarea feței, urmată de aranjarea părului și a bărbii cu pieptenele din lemn de odagaci, un dar oriental primit, probabil, de la vreun înalt ierarh din părțile meridionale ale creștinătății. Odată săvârșită această primă parte a ritualului în singurătatea camerei sale din palatul mitropolitan, pentru ajutorul divin, de care avea mare nevoie în prezidarea ședinței Adunării Elective, a urmat închinarea la sfintele icoane.

Așadar, pieptenii, în special cei liturgici, pot fi asociați cu persoane și eroi populari cu atribute de sfinți, după cum glăsuiește și balada domnitorului Constantin Brâncoveanu culeasă de cel care va fi numit Bardul de la Mircești: „Fața blândă el spăla, Barba albă-și pieptăna, La icoane se-nchina”²⁸.

*THE AGARWOOD COMB OF THE
MOLDAVIAN METROPOLITAN SOFRONIE MICLESCU (1790-1861)*

(Abstract)

In the collections of Moldavia's History Museum there is an agarwood comb (Inventory No. 5033), with an undeniable liturgical usage. The item comes with an etui and a wooden support. The comb dates from the modern era, and, as mentioned on the old label, it is made of agarwood.

This dark-hued, resin-saturated wood – its name in the Romanian written sources comes from Turkish (ödağaci) – is an aromatic essence produced primarily by the trees within the botanical genera Aquilaria and Gyrinops. The emergence of the resin (i.e., aloe or

²⁶ M. Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, ediția a III-a revăzută și adăugită, Editura Andreiana, Sibiu, 2014, p. 383.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ V. Alecsandri, *Poezii populare ale românilor*, cu însemnări de pe edițiile anterioare și manuscrise de Em. Gârleanu, Institutul de arte grafice și editură „Minerva”, București, 1908, p. 138.

agar) is a response to the tree's contamination with a type of fungus called *Phialophora parasitica*. Due to its aromatic qualities, the oud (*lignum aloes*) wood is, to this day, among the most precious exotic resins (a kilogram of first-quality agarwood can go up to 100,000 dollars). Used for incensing and as an ingredient for fragrances, this wood also served as a raw material for small sculptures (i.e., small icons, small containers, or beads for rosaries).

The piece belonged to Metropolitan Sofronie Miclecu, born on 18 December 1790 into a family of old Moldavian boyars. He was tonsured a monk in the Secu Monastery (1818), from where he moved to the Neamț Monastery, where he ultimately became a hieromonk. On 26 May 1826, he was elected as the Bishop of Huși, and in 1851, he obtained the highest position, i.e., the Moldavian Metropolitan. Though he hesitated to preside over the elective assembly of 5 January 1859, he was eventually elected president of the ad-hoc Moldavian Divan [Council]. Following this crucial event in our national history, a conflict broke out between him and Alexandru Ioan Cuza due to the issues concerning the administration of properties owned by domestic monasteries. On 18 January 1861, from his exile in the Slatina Monastery, the high prelate sent his retreat document from the Moldavian Metropolitan See to the ruler. He died on 18 May 1861 and was buried in the church porch of the Neamț Monastery.

Used to style the hair and beard, the comb must have been an Oriental present gifted by some great hierarch from the southern parts of Christendom. Well-groomed hair and beard symbolised an ordered mind by chasing away worldly thoughts and useless preoccupations before the Mass.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Fig. 1. Agarwood comb (Moldavia's History Museum, Inventory No. 5033).
- Fig. 2. Etui – front and back (Moldavia's History Museum).
- Fig. 3. Wooden support (Moldavia's History Museum).
- Fig. 4. Label on the back of the support.
- Fig. 5. Portrait of Metropolitan Sofronie Miclescu. Agapia Monastery (*apud* https://ro.orthodoxwiki.org/Sofronie_Miclescu).

Fig. 1. Pieptene din lemn de agar (Muzeul de Istorie a Moldovei, nr. inventar 5033)

Fig. 2. Etui – față și spate (Muzeul de Istorie a Moldovei)

Fig. 3. Suport de lemn (Muzeul de Istorie a Moldovei)

Pieptenele de barbă care a slujit Mitropolitului
Moldovei Sofronie Miculescu (1790-1863.)
(Inerare de mână în lemn de odogaci.)

Figura. 4. Eticheta de pe spatele suportului

Fig. 5. Portretul Mitropolitului Sofronie Miclescu. Mănăstirea Agapia
(apud https://ro.orthodoxwiki.org/Sofronie_Miclescu)